

Pavle Jović
Univerzitetska biblioteka Svetozar Marković
Beograd, Kralja Aleksandra 71

NEMAČKI INTELEKTUALCI KAO PRIJATELJI SRPSKOG NARODA U VELIKOM RATU

Sažetak: U radu su predstavljeni nemački intelektualci koji su u godinama Velikog rata stali na stranu Srbije i koji su izuzetno zadužili srpski narod. To su: novinar i književnik Herman Vendel (Hermann Wendel, 1884-1936), slavista Gerhard Gezeman (Gerhard Gesemann, 1888-1948), kriminolog Arčibald Rajs (Rudolf Archibald Reiss, 1875-1929) i Katarina Šturceneger (Catharina Sturzenegger, 1854-1929), koja je u toku rata bila u službi Crvenog krsta. Njihova podrška nije samo moralna, već i neposredna: izveštavali su sa ratišta, išli su sa srpskim narodom i vojskom, neki su bili bolničari i svi su ostavili pisano svedočanstvo o stradanju srpskog naroda tokom Prvog svetskog rata. Njihove zasluge za srpski narod nisu zaboravljene, ali smo dugo čekali na prevode njihovih dela o Velikom ratu u Srbiji.

Ključne reči: Prvi svetski rat, nemački intelektualci, nemačka elita, prijatelji Srbije

Uvod

O Podršci nemačkih intelektualaca srpskom narodu za vreme Velikog rata kod nas dugo se nije znalo niti pisalo. Ipak, deset godina po završetku Velikog rata, kada je počela da izlazi *Narodna enciklopedija*, u njoj se mogu naći osnovni biografski podaci o nemačkim intelektualcima, o kojima će biti reči u ovom radu. To su Herman Vendel, Gerhard Gezeman, Rodolf Arčibald Rajs i Katarina Šturceneger.

Doprinos ove nemačke elite stradalnom srpskom narodu je mnogostran, ali mi ćemo našu pažnju usmeriti na pisana svedočanstva o Velikom ratu (knjige) koja su nam ostavili ovi kulturni delatnici. Neka dela su nastala dok je rat još trajao, a neka su objavljena deset godina posle završetka rata van granica naše zemlje. U svakom slučaju, knjige nemačkih intelektualaca o Velikom ratu, u kojima su oni opisali svoj lični doživljaj rata imaju veliku vrednost, pogotovo što su takva dela u našoj historiografiji veoma retka.

Prvo delo, koje govori o srpskoj diplomatskoj prepisci pred izbijanje rata, izašlo je u četiri knjige¹ Obimno delo o ratnim događajima i bitkama Velikog rata objavio je Glavni Generalštab posle deset godina od izbijanja rata u 32 knjige, tokom deset godina (1924-1934)².

Nemci iz Bavarske o Velikom ratu

Herman Vendel (Hermann Wendel, 1884-1936), istoričar, publicista, književnik, završio je studije filozofije i istorije na univerzitetu u Minhenu. Još na studijama priključio se radničkom pokretu, delujući kao urednik i saradnik raznih

1 *Srpsko-austrijski i evropski rat : diplomatски и други документи*, четири књиге. Ниш : Државна штампарија Краљевине Србије, 1914.

2 Главни Генералштаб, *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд, 1924-1934.

socijalističkih listova i časopisa Sa 27 godina ulazi kao predstavnik Socijaldemokratske stranke u Rajhstag.³

Iako je bio najmlađi poslanik, imao je hrabrosti da u toku Prvog svetskog rata osudi postupke okupatorske uprave u Srbiji. Po završetku Prvog svetskog rata napušta politiku i potpuno se posvećuje pisanju. Nakon Hitlerovog dolaska na vlast emigrirao je u Francusku (19330).⁴

Herman Vendel je pokazao izuzetnu naklonost i interesovanje za Jugoslovenski pokret i probleme jugoistočne Evrope⁵. Svoje znanje zasnivao je na isprnom korišćenju građe i literature i čestim putovanjima po južnoslovenskim oblastima. Godine 1921. osnovao je u Frankfurtu na Majni Nemačko-jugoslovensko društvo za približavanje ova dva naroda.

Među delima iz istorije južnoslovenskih naroda izdvaja je obimna sinteza o stvaranju Jugoslavije под насловом *Der Kampf der Suedslawen um Freiheit und Einheit* (Frankfurt 1925), koja je iste godine prevedena na srpski jezik.⁶ Ova Vendelova knjiga nedavno je kod nas doživela još dva izdanja (1991, 2010). Vendel je bio najbolji poznavalac istorije Južnih Slovena među stranim istoričarima. Dopisivao se sa našim istoričarem Stanojem Stanojevićem. Pred kraj života, povodom dvadesetogodišnjice od nemačke ofanzive na Srbiju, Vendel je iz Pariza pisao o tragičnim posledicama Evropskog rata objavljujući feljton.⁷

Ugledni nemački intelektualac Herman Vendel nije zaboravljen kod Srba, po završetku Prvog svetskog rata ušao je u našu prvu enciklopediju⁸, ali i u ovu poslednju u izdanju Matice srpske koja je i dalje u pripremi (2006). Njegovi članci i knjige su aktuelni i u današnje vreme.

Gerhard Gezeman (Gerhard Gesemann, 1888-1948) slavista, etnolog, studirao je germanistiku, slavistiku i etnologiju u Minhenu, Berlinu i Kilu, gde je doktorirao (1913). U Berlinu se upoznao i oženio Marijom Magom Magazinović. Predavao je od 1914. godine u Beogradu nemački jezik u Prvoj muškoj gimnaziji⁹. Prvi svetski rat ga zatiče u Srbiji i on umesto da se vrati u Nemačku, ostaje u Srbiji, postaje bolničar i neguje ranjenike u Kragujevcu i Vranju, gde je preležao pegavi

3 Бубало Ђорђе, *Вендел Херман*. У: Енцикопедија српске историографије. Београд, Сима Ђирковић, 1997, 301.

4 Берић Весна, Вендел Херман У: Српски биографски речник, књига 2, Нови Сад, Матица српска, 2006, 143-144.

5 Ајдачић Дејан и сар. *Јужнословенска истраживања на немачком језику у 20. веку*. Београд, Универзитетска библиотека 2003, 34.

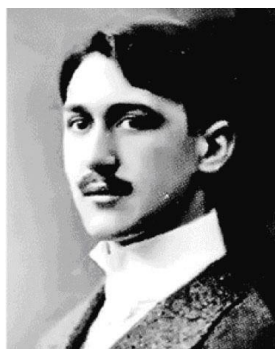
6 Вендел Херман, *Борба Југословена за слободу и јединство*. Београд, Просвета 1925.

7 Wendel Hermann, *Zum zwanzigsten Jahrestag der deutschen Offensive gegen Serbien*, Paris 1935.

8 Поповић Душан, Вендел Херман. У: Народна енциклопедија, I књига, Загреб, Лексикографски завод, 1926, 337.

9 Ајдачић Дејан и сар. *Јужнословенска истраживања на немачком језику у 20. веку*. Београд, Универзитетска библиотека 2003, 15.

tifus. Gezeman sa srpskom vojskom dobrovoljno prelazi Albaniju, o čemu je i pisao u svom dnevniku koji je naslovio *Die Flucht: aus einem serbischen Tagebuch*, 1935¹⁰.

Sl.1. Gerhard Gezeman

Sl. 2. Gezemanov dnevnik

Knjiga je prevedena tek posle pet decenija pod naslovom *Sa srpskom vojskom kroz Albaniju*¹¹ i nedavno, sa nešto drugačijim naslovom: *Bežanija: iz jednog srpskog dnevnika 1915. i 1916. godine*¹². Posle rata odlazi u Švajcarsku, gde se leći od tuberkuloze.

Godine 1920. postaje profesor slovenske filologije na univerzitetu u Munhenu, 1922. godine izabran je za vanrednog profesora Nemačkog univerziteta u Pragu, a 1923. za redovnog. Posle brutalnog napada Nemačke na Čehoslovačku pokušao je da pređe u Beograd. Krajem 1939. godine osnovao je i bio upravnik Nemačkog naučnog instituta (Deutsches Wissenschaftliches Institut), koji je imao dva odeljenja, jugoslovensko i nemačko.

Pred početak Drugog svetskog rata zbog svog prijateljstva prema Srbima odbija ponudeno mesto poslanika u Nemačkom poslanstvu u Beogradu. Zbog toga je bio u nemilosti nemačkih vlasti i ceo rat je proveo u kućnom pritvoru u Pragu. Gezeman je bio jedan od najboljih znalaca južnoslovenskog narodnog stvaralaštva, posebno srpskohrvatske narodne pesme. Tokom jeseni i zime 1915. i 1916. godine vodio je dnevnik, u kome je opisao šta je sve video i proživeo sa srpskom vojskom i narodom 1915. i 1916. godine. Uz istoričara Vendela bio jedan od najvećih prijatelja koje su Srbi imali u nemačkom kulturnom prostoru u prvoj polovini XX veka.

Nemci iz Švajcarske

Arčibald Rajs (Rodolphe Archibald Reiss, 1875-1929), kriminolog, doktor hemije, univerzitetski profesor i publicista, nemačkog porekla. Posle završetka studija

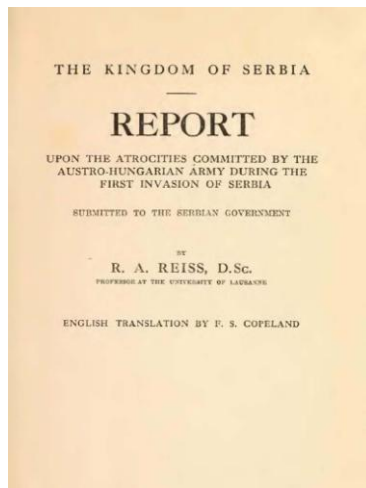
10 Gesemann Gerhard, *Die Flucht: aus einem serbischen Tagebuch*, Muenchen, 1935.

11 Геземан Герхард, Са српском војском кроз Албанију (превод Радосав Меденица), Београд, Српска књижевна задруга, 1984.

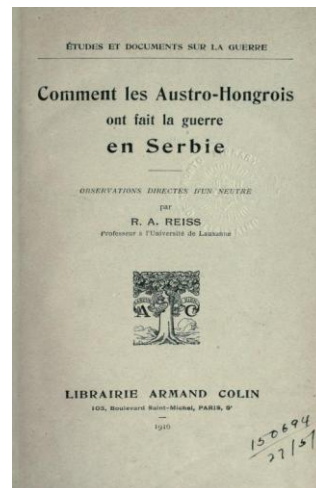
12 Геземан Герхард, Бежанија: из једног српског дневнога 1915. и 1916. године (превод Томислав Бекић), *Bežanija: iz jednog srpskog dnevnika 1915. i 1916.* Београд, *Equilibrium*, 2014.

hemije u rodnom gradu, Lozani, otišao je u Pariz da usavrši svoje znanje¹³. Prvi svetski rat je načinio prelom u njegovom životu. Srpska vlada ga je posle bitke na Ceru pozvala kao priznatog stručnjaka da dokumentuje i prikaže svetu zverstva Austrijanaca u Srbiji. Već 1915. godine Rajs je objavio brošuru na francuskom jeziku: *Comment les Austro-Hongrois ont fait la guerre en Serbie* (Kako su Austro-Ugari vodili rat u Srbiji)¹⁴. Sledeće godine je taj Rajsov tekst objavljen u Odesi na srpskohrvatskom jeziku¹⁵ i iste godine je preveden i objavljen na ruskom jeziku u Petrogradu¹⁶.

Sledeće godine dr Rajs je objavio na engleskom svoj poznati dokumentovani izveštaj o zverstvima Austro-Ugarske¹⁷, koji je preveden na srpski jezik tek nedavno¹⁸. Po završetku rata objavljena je još jedna za nas važna publikacija Arčibalda Rajsa pod naslovom *Одговори на Аустро-Угарске оптужбе против Срба*¹⁹. Godine 1928. Rajs je objavio i posebno delo, u kome je opisao šta je video i proživeo u godinama Velikog rata u Srbiji²⁰. Ova Rajsova brošura je doživela još jedno izdanje (1991).

Sl. 3. Rajsov izveštaj

Sl. 4. Rajsova brošura

13 Миленовић Момир, *Рајс Арчибалд*. У: Народна енциклопедија., књига III, 1928, 660.

14 Reiss A. R., *Comment les Austro-Hongrois ont fait la guerre en Serbie : observations directes d'un neutre*. Paris, A. Colin 1915.

15 Reiss R.A., *Kako su Austro-Madjari ratovali u Srbiji* (prevod francuskog preveo s francuskog M. Krstic; sa predgovorom Franka Potocnjaka). Odesa : Tipografija Juzno-ruskog dionicarskog drustva, 1916.

16 Кублицкій – Піотухъ В. *Какъ Австро-Венгры вели войну въ Сербіи*/разслѣдованія, произведенныя на мѣстахъ подданнымъ нейтральной державы профессоромъ Лозанскаго университета Р. А. Рейсѣ. Петроградъ : Скобелевскій комитетъ, 1916.

17 Reiss R. Archibald, *Report upon the Atrocities Committed by the Austro-Hungarian Army during the first invasion of Serbia / submitted to the Serbian government*. London : Simpkin, Marshall, Hamilton, 1916.

18 Рајс Родолф Арчибалд, *Извештај поднесен српској влади о зverstвима која је аустроугарска војска починила за време првог упада у Србију* (превод са енглеског Александра Милић), Београд, Војна штампарија; Горњи Милановац, Дечје новине, 1995.

19 Рајс Арчибалд Родолф, *Одговори на Аустро-Угарске оптужбе против Срба*. Крф, Државна штампарија Краљевине Србије, 1918.

20 Рајс Арчибалд, *Шта сам видео и преживео у великим данима: саопштења једнога пријатеља из тежих времена*. Београд, Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1928.

Katarina Šturceneger (Catharina Sturzenegger, 1854-1929), u službi Crvenog krsta Švajcarske i novinar, dolazila je dva puta u Srbiju: prvi put u vreme balkanskih ratova (1912–1913), a drugi put za vreme Prvog svetskog rata (1914-1915). Bila je veliki poštovalac i sledbenik Anri Dinana, osnivača Međunarodnog Crvenog krsta²¹. Došla je dobrovoljno u Srbiju kao bolničarka i posle okupacije Srbije vratila se u Švajcarsku i nastavila svoju aktivnost za dobrobit srpskog naroda, držeći predavanja i objavljujući svoje knjige o Srbiji sa mnoštvom izvanrednih snimaka koji imaju izuzetnu kulturnu vrednost.

O svom boravku u Srbiji, o svojim utiscima, rukovođena prevashodno željom da pomogne napaćenom srpskom narodu, Katarina Šturceneger objavila je više knjiga na nemačkom jeziku sa mnoštvom izvanrednih snimaka koje imaju izuzetnu istoriografsku i kulturnu vrednost: *Serbien im europäischen Kriege 1914/15*²². Neposredno pošto je Austrougarska objavila rat Srbiji Šturcenegerova je došla u Srbiju, gde joj je prvo mesto boravka bio Niš, tada druga prestonica Srbije. Zatim je u tri maha išla u Kragujevac, pa u Beograd. Ona posebno ističe da je srpska vlada strogo poštovala sve međunarodne obaveze prema ratnim zarobljenicima. Na žalost, pomenuta knjiga Katarine Šturceneger dugo nije bila prevedena. Do toga je došlo tek nedavno (2009) u prevodu germaniste Tomislava Bekića²³. Takođe, treba pomenuti još dve njene knjige, koje govore o ratnim godinama u Srbiji: *Serbien 1915/16: Dunkle Tage*²⁴ i *Licht in die Wirren des Balkans*²⁵. Pored toga, Šturcenegerova je objavila neke spise o Srbiji i na francuskom (La Serbie en guerre 1914-1916: épisodes vécus et illustrés de 120 photographies par une suisse allemande au service de la Croix rouge, Paris 1916).

Sl. 5. Katarina Sturceneger

Sl. 6. Knjiga K. Šturceneger

21 Deutsche biographische Enzyklopedie, Band 9, Muenchen, K.G. Saur 2008, 820.

22 Sturzenegger Catharina, *Serbien im europäischen Kriege 1914/15: Nach Briefen, Dokumenten und Erlebnissen mit 100 Originalaufnahmen*, Zürich 1916.

23 Штурценегер Катарина (превод Томислав Бекич), *Србија у европском рату 1914-1915*. Нови Сад, Академска књига, 2009.

24 Sturzenegger Catharina, *Serbien 1915/16: Dunkle Tage*, Zürich 1916.

25 Sturzenegger Catharina, *Licht in die Wirren des Balkans. Eine historische Studie*, Zürich 1917.

Po završetku Velikog rata Švajcarkinja nemačkog porekla Katarina Šturceneger nije zaboravljena, spomenuta je u našoj Narodnoj enciklopediji 1929. godine od strane književnog istoričara i univerzitetskog profesora Miodraga Ibrovca²⁶. Zadugo posle toga, pala je zaborav, dok na nju u svojoj studiji o nemačkim putopisima o Srbiji nije ukazao germanista Zoran Konstantinović 1960. godine i istoričar Vladimir Stojančević 1988. godine²⁷.

Na kraju ovog rada o odnosu Nemaca prema Srbima u Velikom ratu treba pomenuti i neka sačuvana svedočenja o humanom odnosu pojedinih nemačkih lekara prema srpskim vojnicima i ranjenicima.

U Vendelovoj knjizi *Борба Југословена за слободу и јединство* zapisano je da je srpski lekar dr Boža Nikolajević pričao kako je bilo sučajeva za vreme okupacije, *da su Nemci otimali iz kandži svojih saveznika žrtve koje su već bile dovedene na gubilište.*²⁸

Drugo svedočenje potiče od dr medicine Dimitrija Antića, koji je bio očevidac ratnih zbivanja u toku Velikog rata (posle rata profesor na Medicinskom fakultetu u Beogradu). On je veoma upečatljivo opisao zločine koje su počinili pripadnici austrougarskih trupa: *greh koji je neprijatelj za vreme okupacije i specijalno u Mladenovcu sa nama učinio, toliko je veliki i strašan, da se ne da pokajati, te i sam Dante u svojem Paklu ne bi mogao pronaći muke, koje je neprijatelj za to zaslužio. Hiljade naših interniranih iz raznih krajeva behu u Mladenovcu zatvoreni u ogradu sa bodljivom žicom, kao marva: izmešani zdravi sa koleričnima, ostavljeni prirodnim nepogodama: zimi, snegu i kiši, bez hrane bez vode! Slika je morala biti grozna, da su se čak i neprijateljski lekari grozili i osuđivali takav postupak. Za pohvalu je rad nemačkog hirurga-konsultanta, koji je i dobrovoljno obilazio naše bolnice, vršio preglede, nameštao gipsane zavoje i vršio operacije nad našim teško ranjenim vojnicim*²⁹.

GERMAN INTELLECTUALS AS FRIENDS OF THE SERBIAN

PEOPLE IN THE GREAT WAR

Summary

This paper presents the German intellectuals who were on the side of Serbia during the Great War and have extremely indebted Serbia. They are the journalist and writer Hermann Wendel (1884-1936), slavist Gerhard Gesemann (1888-1948), criminologist Rodolph Archibald Reiss (1875-1929) and a women, Catharina Sturzenegger (1854-1929), the journalist and employee of the Red cross. Their support was not only moral, but also practical: they were reporting from the battlefields, they mixed the Serbian people and the army, some had the role of the hospital staff, and all have left a lasting testimony to the years of war in Serbia 1914-1918. Their merits are not

26 Ибровац Миодраг, *Штурценегер Катарина*. У: Народна енциклопедија. IV књига, Загреб, Лексикографски завод, 1929, 1083.

27 Стојанчевић Владимир, *Швајцаркиња Катерина-Клара Штурценегер у служби Црвеног крста у Србији*. У: *Србија и српски народ за време рата и окупације 1914-1918*. Лесковац, 1988.

28 Вендел Херман, *Борба Југословена за слободу и јединство*. Београд, Народна просвета 1925, 654.

29 Антић Димитрије, *Лекарска искуства у Србији за време окупације 1915-1918. године*. Српски архив за целокупно лекарство 1921; 23 (3-4): 137-145.

forgotten, but has been a long time since their works on the Great War in Serbia were translated.

Keywords: First World War, German intellectuals, friends of Serbia